

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه ایزدشاه اسلامی تبریز

دانشکده هنرهای اسلامی

گروه هنرهای اسلامی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته هنرهای اسلامی

گرایش نگارگری

عنوان

بررسی مفهومی پنج نگاره از گلچین ۸۰۱ ،

اسکندر سلطان، (بخش خمسه نظامی مکتب شیراز)

استاد راهنما

دکتر یعقوب آژند

استاد مشاور

علی وند شعاری

محقق

رعنا قهرمانی

تایستان ۱۳۸۷

۱۳۸۸ / ۳ / ۳

کتابخانه
گروه هنرهای اسلامی

۱۱۳۷۳۹

چکیده

نام خانوادگی دانشجو: قهرمانی	نام: رعنا
عنوان پایان نامه: بررسی مفهومی پنج نگاره از گلچین ۸۰۱، اسکندر سلطان، (بخش ختمه نظامی مکتب شیراز)	
استاد راهنما: دکتر یعقوب آژند	
استد مشاور: علی وند شعاری	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: هنر اسلامی
گرایش: نگارگری	دانشگاه: هنر اسلامی تبریز
تاریخ فارغ التحصیلی: ۸۷/۶/۳۱	تعداد صفحه: ۱۶۰
کلید واژه ها: گلچین ۸۰۱، اسکندر سلطان، بهشت در فرهنگ ایرانی، باغ در فرهنگ ایرانی، درخت در فرهنگ ایرانی، مکتب شیراز	
<p>چکیده:</p> <p>کتاب گلچین (۸۰۱) اسکندر سلطان مجموعه ای از نگاره های منحصر به فرد مکتب شیرازی می باشد که شامل ۱۲ نگاره تصویری است که در بخش ختمه نظامی این گلچین در این پایان نامه به معرفی کتاب و ۵ نگاره از نسخه خطی (که در دسترس نگارنده بوده) پرداخته شده است.</p> <p>سپس جهت درک بهتر مشخصات خاص این آثار نگاره ها، با آثار مشابه تطبیق داده شده و در نهایت خصوصیات منحصر به فرد آنها بارزتر گشته است.</p> <p>این نگاره ها، دنیایی از مفاهیم و معانی خاصی را شامل می شوند که با تکیه بر تفکرات ایرانی اسلامی و فرهنگ فنی و هنر اصیل نقاشی شده اند.</p> <p>در این نوشته بخشی به بررسی مفهومی تک تک عناصر موجود در این پنج نگاره اختصاص داده شده است. که نشان از آن دارد که این نگاره می توانند نمادی از بهشت و یا باغ ایرانی اسلامی باشند که با زبان رمزگونه در قالب عناصر تصویری چون درخت، آب، کوه و ... نشان داده شده اند. که در تلفیق با عناصری چون رنگ و نور مفهومی عمیق تر به خود گرفته اند.</p>	

پیشگفتار

نگاره های نسخه گلچین ۸۰۱ جزو معدود نگاره هایی بود که در طول سالیان تحصیلاتم به نظرم جذاب و منحصر به فرد می نمود از آنجا که در هیچ کتابی تصاویر نگاره ها را در مجموعه کامل مشاهده و مورد بحث و بررسی کامل ندیده بودم، زمانیکه برای اولین بار چهار تصویر از این گلچین را در مقاله «منظره پردازی در نگاری ایران» نوشته دکتر یعقوب آژند، در نشریه خیال شرقی مشاهده کردم بر آن شدم که با راهنمایی این استاد ارجمند به بررسی این نگاره های منحصر به فرد بپردازم. این نگاره ها دارای خصوصیات منحصر به فردی بود که باعث شد به آنها علاقه مند گردم یکی از این خصوصیات، ساده و بی پیرایه بودنشان است که آنها را همچون نقاشی کودکان زیبا و جذاب و قابل لمس می کند. تا جائیکه حتی همچون نقاشی کودکان دارای رنگهای شاد و دلنشینی است. اما این نگاره ها دارای ترکیب بندی و رنگ بندی قوی و غنی هستند این قضیه به گونه ای است که، گاه این نگاره ها را هم رده نقاشیهای مدرن قرار می دهد که علی رغم ظاهر ساده شان از زیربنای فکری و تکنیکی قوی برخوردار هستند.

مسئله دیگر جالب توجه اینکه متأسفانه این نگاره ها، علی رغم زیباییها و نقاط قوت فراوانی که در آنها به چشم می خورد، زیاد مورد توجه نگارگران قرار نگرفته و در طول مدتی که مطالعات میدانی بر روی نگاره ها انجام می دادم، اکثر علاقه مندان و استادان گرایش نگارگری دلیل انتخاب این آثار را جویا می شدند و می گفتند که چرا آثار بهتر و زیباتر و واضح تری را انتخاب نکرده ام.

تمام این عوامل، جذابیت کاربر روی آثار این گلچین را برایم دو چندان می نمود.

در شروع کار برای تهیه تصاویر از روی نسخه های اصلی که در موزه هنرهای ترکی اسلامی استانبول بوده به کنسولگری ترکیه در تبریز مراجعه کرده و بعد از چندین بار مراجعه متأسفانه همکاریهای لازم، از طرف این مؤسسه به عمل نیامد.

سپس با کمک دوستان با موزه ترکی، اسلامی استانبول تماس گرفته و تصاویر نگاره های این گلچین را جهت ارائه در پایان نامه در خواست کردم که باز هم همکاریهای لازم به عمل نیامد. همچنین از طریق یکی از دوستان در استانبول تمامی تصاویر از موزه درخواست شد که باز متأسفانه از طریق آن مؤسسه

همکاری نشد. بنابراین مجبور شدم با پنج تصویر که دکتر آژند در اختیارم قرار داده بودند تحقیقات خود را شروع کنم. به دلیل اینکه تصاویر این نگاره ها دارای نقاط ابهام بسیاری بود. علاوه بر استادان گروه هنر از استادان گروه کشاورزی و باغبانی، گروه تاریخ و گروه ادبیات زبان فارسی دانشگاه تبریز کمک فراوانی گرفتم که در همین جا از تمامی این استادان که مرا در این امر یاری کردند کمال تشکر را دارم. همچنین علاوه بر استاد راهنمای ارجمند جناب آقای دکتر آژند و استاد مشاور گرامی جناب آقای علی وند شعاری از دیگر استادانی که در دانشگاه هنر اسلامی در این پایان نامه همکاری های لازم را نمودند کمال تشکر را دارم. و در آخر از مادر و خواهر مهربان و صبورم که علی رغم مریضی پدر و مشکلات زندگی، شرایط لازم جهت مطالعه و تحقیقات بنده فراهم آوردند و همچنین نامزد و همسر عزیزم که مرا در تهیه بسیاری از منابع کتبی یاری کرده و با من همراهی نمودند سپاسگذارم و امیدوارم در آینده ای نه چندان دور بتوانم شخصاً نسخه اصلی نگاره ها را در موزه هنرهای ترکی و اسلامی مشاهده نموده و تحقیقاتم را در این زمینه کامل بکنم.

این تحفه کوچک را که نتیجه یکسال تلاش اینجانب است به تمام عاشقان و دوست داران

علم و هنر تقدیم می دارم.

فهرست مطالب

چکیده

پیشگفتار

مقدمه ۱

فصل اول:

۱-۱ پیشینه تاریخی ۴

۲-۱ حملات مغول و تأثیرات آن بر فرهنگ و هنر شیراز ۴

۳-۱ نگارگری در دوره مغول (مکتب تبریز ایلخانی) ۱۳

۴-۱ نگارگری در دوره آل اینجو ۱۵

۵-۱ نگارگری در دوره آل مظفر ۱۵

۶-۱ نگارگری در دوره تیموریان (مکتب هرات) ۱۶

فصل دوم:

۱-۲ معرفی گلچین ۸۰۱ ..... ۱۷

۲-۲- معرفی نگاره ها ۲۰

۱-۲-۲ نگاره ۱-۲ ..... ۲۰

۲-۲-۲ نگاره ۲-۲ ..... ۲۳

۳-۲-۲ نگاره ۳-۲ ..... ۲۵

۴-۲-۲ نگاره ۴-۲ ..... ۲۷

۵-۲-۲ نگاره ۵-۲ ..... ۲۸

فصل سوم:

۱-۳ تطبیق نگاره‌های گلچین با چند نگاره دیگر ۳۲

۱-۱-۳ نگاره شکل ۱-۳ ..... ۳۲

۲-۱-۳ نگاره شکل ۲-۳ ..... ۳۳

۳-۱-۳ نگاره شکل ۳-۳ ..... ۳۵

- ۳-۱-۴ نگاره شکل ۳-۴ ..... ۳۶
- ۳-۱-۵ چند نگاره از کلیله و دمنه ۳-۵، ۳-۶ و ۳-۷ ..... ۳۸

فصل چهارم:

- ۴-۱ بررسی اجمالی ترکیب‌بندی در نگاره تصویر ۲-۲ ..... ۴۵

فصل پنجم:

- ۵-۱ بررسی مفهومی طبیعت در نگاره‌ها ۵۳
- ۵-۲ اسطوره آفرینش انسان در دین زرتشت ۵۶
- ۵-۳ خلقت بشر در دین اسلام ۵۸
- ۵-۴ بهشت در فرهنگ ایرانی ۵۹
- ۵-۴-۱ جایگاه بهشت در دین زرتشت ۶۱
- ۵-۴-۲ جایگاه بهشت در دین اسلام ۶۲
- ۵-۵ باغ در فرهنگ ایرانی ۶۴
- ۵-۵-۱ باغ‌سازی در قبل و بعد از اسلام در ایران ۶۷
- ۵-۵-۲ کوه در فرهنگ ایرانی ۷۰
- ۵-۵-۳ آب در فرهنگ ایرانی ۷۶
- ۵-۵-۴ جایگاه گیاهان در فرهنگ ایرانی ۸۷
- ۵-۴-۵-۱ درخت در فرهنگ ایرانی ۹۳
- ۵-۴-۵-۱-۱ سرو ۱۰۴
- ۵-۴-۵-۱-۲ نخل ۱۰۷
- ۵-۴-۵-۱-۳ تاک یا انگور ۱۱۰
- ۵-۴-۵-۱-۴ زیتون ۱۱۱
- ۵-۴-۵-۱-۵ بادام ۱۱۳
- ۵-۴-۵-۱-۶ انجیر ۱۱۴
- ۵-۴-۵-۱-۷ انار ۱۱۷
- ۵-۴-۵-۲ جایگاه گل در فرهنگ ایرانی ۱۱۸

۱۲۰.....	۵-۴-۲-۱ گل سرخ
۱۲۱.....	۵-۴-۲-۲ نیلوفر
۱۲۲.....	۵-۴-۲-۳ سوسن
۱۲۳.....	۵-۴-۲-۴ نرگس
۱۲۴.....	۵-۴-۲-۵ لاله

فصل ششم:

۱۲۶.....	۶-۱ بررسی مفهومی رنگ در نگاره ها
۱۳۳.....	۶-۱-۱ زرد
۱۳۴.....	۶-۱-۲ آبی
۱۳۶.....	۶-۱-۳ سرخ
۱۳۷.....	۶-۱-۴ سبز
۱۳۸.....	۶-۱-۵ نارنجی
۱۳۸.....	۶-۱-۶ بنفش
۱۳۹.....	۶-۱-۷ قهوه ای
۱۳۹.....	۶-۱-۸ خاکستری
۱۴۰.....	۶-۱-۹ سیاه
۱۴۱.....	۶-۱-۱۰ سفید

فصل هفتم:

۱۴۴.....	بخش عملی کار پایان نامه
۱۴۴.....	۱-۷ روش کار
۱۴۹.....	نتیجه و جمع بندی
۱۵۵.....	فهرست منابع
۱۵۹.....	فهرست منابع لاتین
۱۵۹.....	فهرست منابع تصویری

فهرست تصاویر

فصل ۲

- ۲۱..... ۱-۲ اولین نگاره از گلچین ۸۰۱
- ۲۴..... ۲-۲ سومین نگاره از گلچین ۸۰۱
- ۲۶..... ۳-۲ پنجمین نگاره از گلچین ۸۰۱
- ۲۸..... ۴-۲ ششمین نگاره از گلچین ۸۰۱
- ۳۰..... ۵-۲ هشتمین نگاره از گلچین ۸۰۱

فصل ۳

- ۳۲..... ۱-۳ منظره ای مربوط به مکتب تبریز ایلخانی
- ۳۴..... ۲-۳ منظره ای مربوط به مکتب تبریز ایلخانی
- ۳۶..... ۳-۳ گلگشت مربوط به مکتب هرات
- ۳۷..... ۴-۳ نگاره ای با مضمون مجنون در بیابان
- ۳۸..... ۵-۳ کتاب کلیله و دمنه، حدود سال ۷۹۳ ق
- ۳۹..... ۶-۳ کتاب کلیله و دمنه، حدود سال ۷۹۳ ق
- ۳۹..... ۷-۳ کتاب کلیله و دمنه، حدود سال ۷۹۳ ق
- ۴۰..... ۸-۳ بخشی از تصویر ۶-۳
- ۴۰..... ۹-۳ بخشی از تصویر ۵-۳
- ۴۰..... ۱۰-۳ بخشی از تصویر ۷-۳
- ۴۰..... ۱۱-۳ بخشی از تصویر ۳-۲
- ۴۰..... ۱۲-۳ بخشی از تصویر ۵-۲
- ۴۱..... ۱۳-۳ بخشی از تصویر ۶-۳
- ۴۱..... ۱۴-۳ بخشی از تصویر ۱-۲
- ۴۱..... ۱۵-۳ بخشی از تصویر ۱-۲

فصل ۴

- ۴۵..... ۱-۴ بررسی تصویر ۲-۲
- ۴۵..... ۲-۴ بررسی تصویر ۲-۲
- ۴۶..... ۳-۴ بررسی تصویر ۲-۲
- ۴۶..... ۴-۴ بررسی تصویر ۲-۲

- ۴-۵ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۶
- ۴-۶ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۷
- ۴-۷ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۷
- ۴-۸ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۷
- ۴-۹ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۸
- ۴-۱۰ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۹
- ۴-۱۱ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۹
- ۴-۱۲ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۴۹
- ۴-۱۳ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۵۰
- ۴-۱۴ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۵۰
- ۴-۱۵ بررسی تصویر ۲-۲ ..... ۵۱

فصل ۵

- ۵-۱ جلد سوزن دوزی شده که نشانگر باغ ایرانی است ۶۶
- ۵-۲ قالیچه با طرح لچک ترنج (باغ استریزه شده) ۶۶
- ۵-۳ کاخ یا باغ تخت جمشید ۶۷
- ۵-۴ نقش برجسته حمله شیر به گاو که نماد اعتدال بهاری و رویش جهان گیاهی است ۶۷
- ۵-۵ ظرف سفالی با نقش کوه ۷۱
- ۵-۶ ظرف سفالی با نقش آب جاری ۷۷
- ۵-۷ سرسنجاق با نقش گیاهی ۹۱
- ۵-۸ سرسنجاق، با نقش زنی که در هر دو دستش برگ نخلی دارد ۹۲
- ۵-۹ گلدان متعلق به قرن پنجم تا ششم با نقش سیمرغ و درخت زندگی ۹۶
- ۵-۱۰ بشقاب ایرانی متعلق به قرن پنجم تا ششم میلادی با نقش درخت زندگی ۹۶
- ۵-۱۱ نقش درخت زندگی در طاق بستان ۹۹
- ۵-۱۲ بخشی از تصویر ۱-۲ ..... ۱۰۴
- ۵-۱۳ بخشی از تصویر ۲-۴ ..... ۱۰۴
- ۵-۱۴ نقش درخت سرو در تخت جمشید ۱۰۵
- ۵-۱۵ نقش درخت سرو در تخت جمشید ۱۰۵
- ۵-۱۶ درخت نخل با میوه خرما بخشی از تصویر ۲-۵ ..... ۱۰۷
- ۵-۱۷ درخت نخل با میوه خرما بخشی از تصویر ۲-۲ ..... ۱۰۷

- ۱۸-۵ نقش درخت نخل کوهستان بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۰۷
- ۱۹-۵ درخت نخل کوهستان بخشی از تصویر ۲-۵ ..... ۱۰۷
- ۲۰-۵ درخت نخل کوهستان بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۰۷
- ۲۱-۵ درخت نخل بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۰۸
- ۲۲-۵ درخت نخل بخشی از تصویر ۲-۲ ..... ۱۰۸
- ۲۳-۵ نقش درخت نخل با تنه قرمز بخشی از تصویر ۲-۴ ..... ۱۰۸
- ۲۴-۵ نقش درخت نخل با تنه قرمز بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۰۸
- ۲۵-۵ مهرداد ریوش که دو درخت نخل در کنار مهر دیده می شود ۱۰۹
- ۲۶-۵ نقش درخت انگور یا تاک بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۱۰
- ۲۷-۵ نقش درخت انگور یا تاک بخشی از تصویر ۲-۴ ..... ۱۱۰
- ۲۸-۵ نقش درخت زیتون بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۱۲
- ۲۹-۵ نقش درخت زیتون بخشی از تصویر ۲-۵ ..... ۱۱۲
- ۳۰-۵ نقش درخت بادام بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۱۳
- ۳۱-۵ نقش درخت بادام بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۱۳
- ۳۲-۵ نقش درخت انجیر بخشی از تصویر ۲-۵ ..... ۱۱۴
- ۳۳-۵ نقش درخت پرشکوفه بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۱۶
- ۳۴-۵ نقش درخت پرشکوفه بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۱۶
- ۳۵-۵ نقش درخت میوه بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۱۶
- ۳۶-۵ نقش درخت میوه بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۱۶
- ۳۷-۵ درختی که دارای حرس خاصی است بخشی از تصاویر ۲-۳ ..... ۱۱۶
- ۳۸-۵ درختی که دارای حرس خاصی است بخشی از تصاویر ۲-۵ ..... ۱۱۶
- ۳۹-۵ نقش بوته های گل بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۲۰
- ۴۰-۵ نقش بوته های گل بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۲۰
- ۴۱-۵ نقش گل سرخ بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۲۱
- ۴۲-۵ نقش گل نیلوفر، بخشی از تصویر ۲-۱ ..... ۱۲۲
- ۴۳-۵ نقش گل نیلوفر، بخشی از تصویر ۲-۳ ..... ۱۲۲

فصل ششم

- ۱-۶ هفت گنبد نظامی: مکتب شیراز ۱۳۰
- ۲-۶ قالی با نقش کرمان با نقش طبیعت ۱۳۲

فصل هفتم

- ۱-۷ کار عملی از تصویر ۱-۲..... ۱۴۵
- ۲-۷ کار عملی از تصویر ۳-۲..... ۱۴۵
- ۳-۷ کار تمام شده تصویر ۱-۲..... ۱۴۷
- ۴-۷ کار تمام شده تصویر ۳-۲..... ۱۴۸

مقدمه

نسخه خطی گلچین ۸۰۱، از جمله نسخی می باشد که در زمان تیموریان و به دستور اسکندر سلطان حاکم هنر دوست شیراز از مصوّر و نگاشته شده است که در این پایان نامه، به بررسی پنج نگاره، از دوازده نگاره ای که در بخش خمسه نظامی این گلچین مصور شده، پرداخته شده است. از آنجایی که در طول تاریخ نگارگری ایران قرار دادن طبیعت به عنوان موضوع اصلی نگارگری کمتر دیده شده است، همچنین به دلیل اینکه نگاره ها از خصوصیات رایج درنگارگری دوره ای که در آن زمان کار شده اند (مکتب شیراز) پیروی نمی کنند، جزو استثنائات تاریخ نگارگری ایران محسوب می شوند.

علی رغم فعالیتها و تحقیق و بررسیهایی که بر روی نقاشی ایرانی انجام شده است متأسفانه نگاره های این گلچین کمتر مورد توجه هنرشناسان قرار گرفته است و همین امر است که مطالعه عمیق بر روی این نگاره ها را ضروری می نماید. از آنجا که در این نگاره ها طبیعت محض با توجه به تخیل و اعتقادات و تصورات هنرمند نقش شده است به احتمال بسیار زیاد، هنرمند نگارگر در ورای مناظر به ظاهر ساده به دنبال مفاهیمی عمیق بوده که ریشه در اعتقادات ایرانی - اسلامی، وی داشته است. در این پایان نامه تلاش شده است تا با بررسی مفاهیم تک تک عناصر نگاره ها از این پوسته ظاهری گذشته و اندک اشاره ای به مفاهیم عمیق این نگاره ها کرد.

همچنین در بیان مفاهیم این عناصر به اعتقادات ایرانی پیش از اسلام (زرتشتی) و اسلامی، که در اکثر مواقع دارای نقاط مشترک جالب توجهی هستند، اشاره شده است، البته باز هم نمی توان در مورد مفاهیم این نگاره ها حکم قطعی را صادر کرد. چراکه ارائه حکم قطعی در وادی، رموز و مفاهیم کاری بس خطیر بوده و حتی گاه بی حاصل می نماید، بنابراین تلاش شده است تا آنجا که در مجال این پایان نامه می گنجد، به بررسی و تطبیق مفاهیم بسیاری از عناصر موجود در این نگاره ها در فرهنگ و اعتقادات ایران باستان و اسلامی پرداخته شود. در فصل اوّل به بررسی تاریخی و فرهنگی کشور ایران از زمان حمله مغولها تا دوران حکومت تیموران بر ایران و تأثیرات آن بر فرهنگ و نگارگری ایران و همچنین شهر شیراز که نزدیک به شهر بهبهان (شهر مصور شدن نگاره ها) است، پرداخته شده است.

در فصل دوّم به معرفی گلچین اسکندر سلطان و ۵ نگاره از این نسخه پرداخته شده، در فصل سوّم به بررسی تطبیقی نگاره های این گلچین با چند اثر هنری که از نظر زمانی و مضمونی مشابه با این نگاره هاست پرداخته شده است، در فصل چهارم به بررسی ترکیب بندی قوی یکی از پنج نگاره پرداخته شده و در آخر در فصل پنجم و ششم که جزو اصلی ترین فصلهای این پایان نامه محسوب می شوند به بررسی مفهومی تک تک عناصر و رنگهای موجود در نگاره ها پرداخته شده است تا شاید به این گونه بتوان، به چند سؤال از هزاران سؤال که با دیدن این نگاره ها در ذهن مخاطب ایجاد می شود پاسخ داد.

در فصل آخر توضیح مختصری از روش کار عملی آورده شده است. در این بخش دو نگاره از پنج نگاره بررسی شده توسط نگارنده نقش شده است.

در این تحقیق بیشتر از روش تحقیق کتابخانه ای بهره گرفته شده و همچنین سبک کار پایان نامه مطالعه تحلیلی بر روی عناصر نگاره است که جمع بندی و نتایج حاصله در بخش آخر پایان نامه آورده شده است.

فصل اول:

پیشینه تاریخی

۱-۱ پیشینه تاریخی

۲-۱ حملات مغول و تأثیرات آن بر فرهنگ و هنر شیراز

۳-۱ نگارگری در دوره مغول (مکتب تبریز ایلخانی)

۴-۱ نگارگری در دوره آل اینجو

۵-۱ نگارگری در دوره آل مظفر

۶-۱ نگارگری در دوره تیموریان (مکتب هرات)

فصل اول

۱-۱ پیشینه تاریخی

قبل از بررسی تاریخی لازم است، اشاره گردد که به جهت تأثیرات قابل توجهی که حملات مغولان بر روند تاریخی و فرهنگی ایران گذاشته است و شهر شیراز علیرغم اینکه تا حدی از این حملات درامان بوده ولی از این تأثیرات بی‌بهره نبوده است. چون همزمان با به حکومت رسیدن ایلخانان مغول، سلاطین مغول بر حاکمان شهر شیراز تأثیرات مستقیمی داشتند. به همین دلیل سعی شده است با مطالعه عمیق، همزمانی تاریخی حاکمان، تاریخ شهر شیراز و تاریخ سلاطین مغول حفظ شده و در کنار هم ذکر کرد تا از پراکنده گویی پرهیز گردد.

۲-۱ حملات مغول و تأثیرات آن بر فرهنگ و هنر شیراز

تسخیر ایران توسط مغول ها با غارت و تاخت و تازهای پیاپی همراه بود که از سال ۱۲۲۰ تا ۱۳۵۸ میلادی طول کشید. در این مدت جمعیت شهرها به حداقل خود رسیده و بسیاری از مراکز اصلی تمدن به ویرانی کشیده شد. هدف اصلی از این حمله ها ایجاد وحشت در کشور ایران بود تا مغولها بتوانند بر مردم با لشکر کمی که در اختیار داشتند مسلط شوند، این امر به قدری خشن بود که پس از هر شورش قتل عامی جدید رخ می داد، و ویران کردن کتابخانه‌ها به قدری سنگین بود که اکثر نسخ خطی و مصور تاریخی از بین رفتند. پس از چنگیز، اوکتای پس از چهل روز اندیشه فرمان روایی مغول را پذیرفت و عنوان قآن را به نام خود افزود (اشپولر، ۱۳۸۶، ص ۳۶)

در زمان « منگو قآن » ایران زیر فرمان برادرش هلاکوخان بود وی دارای سلسله ای پادشاهی شد که آن را سلسله ایلخانان یعنی خانان محلی می گفتند. دوره حکومت مغولان در ایران حدود صد سال، (۶۵۶-۷۵۶ هـ.ق) بود.

هنگامی که مغولان به ایران یورش آوردند، مظفرالدین ابوشجاع سعد بن زنگی بن مودود از خاندان سلغریان در فارس پادشاه بود. مظفرالدین، پس از مرگ برادرش تلکه در فارس زمام امور را به دست گرفته بود، خود را پیوسته به دربار خوارزمشاه می دانست. در زمان پادشاهی او بود که تمام کرانه های فارس و نیز بخش هایی از کرمان و سیرجان باجگزار فارس شده بود. سعد نخست نتوانست در سال ۶۱۴ هجری برابر با ۱۲۳۶ میلادی در برابر غیاث الدین پسر خوارزمشاه پایداری نماید و ناگزیر به دژی پناهنده شد و قلمرو خود را با شیراز در اختیار دشمن گذاشت، ولی چون سال ۶۲۱ هجری برابر با ۱۲۴۳ میلادی غیاث الدین با برادرش جلال الدین نساخت، جلال الدین با سعد اوّل (سعدبن زنگی) همدست شد و دختر وی را به زنی گرفت و بدین ترتیب وضع دگرگون شد. غیاث الدین بخشی بزرگ از قلمرو خود را رها کرد و اتابک سعد زیر پشتیبانی جلال الدین بر اصفهان دست یافت. اتابک سعد توانست شورش پسرش ابوبکر را سرکوب نماید و او را به زندان افکنده و بر اصفهان حکم براند.

خواجه عمیدالدین ابونصر اسعد الفارسی، وزارت اتابک سعد را داشت، چون سعد در سال ۶۲۳ هجری برابر با ۱۲۵۴ میلادی احساس می کرد که مرگش فرا می رسد، ابوبکر را از زندان آزد کرد و او را به جانشینی خود برگزید. در زمان پادشاهی مظفرالدین قتلخ خان ابوبکر سعد بن زنگی بن مودود، ستاره‌فر و شکوه فارس درخشیدن گرفت. ابوبکر با توجه به خطری که از سوی مغولان، فارس را بیم می داد، برادر خود تهمتن را نزد اوکتای قآن فرستاد و دادخواهانه قلمرو خود را زیر نفوذ او قرار داد و بدین ترتیب فارس را از تاخت و تاز مغولان و ویرانی، رهایی بخشید. ابوبکر ناگزیر بود خراجگزار مغولان شود و شحنة مغول را نزد خود بپذیرد، ولی این شحنة با مردم هیچگونه نزدیکی نداشت.

ابوبکر از هرنظر، فرمان روایی برجسته بود. وی دانشمندان و هنرمندان را در دربار خویش گرد می آورد و خود نیز به فراگرفتن دانشهای آن زمان می پرداخت. او فرمان داد مدارس و مساجد بزرگ بسازند و نیز قوانین مالیاتی وضع کرد تا به این وسیله بتواند خراج مغولان را بپردازد و سپاه خود را گسترش دهد و نیز کوشید تا به وضع مالکیت سر و سامانی بدهد. ابوبکر، مغرب الدین مفاخر مسعود و امیر فخرالدین ابوبکر را به جایگاه وزارت و جمال الدین ابوبکر المصری را به جایگاه قاضی

القضاتی برگزید ، وزیران و قاضی القضاة همکارانی بسیاری داشتند و اتابک روزانه به گزارش آنان توجه می نمود.

پیروزیهای جنگی اتابک نیز بر وی سرفرازیهایی به دست آورد. سعد اول که از اوضاع درونی قلمرواش آسوده خاطر بود، توانست نیروی لشکریانش را برای گسترش قلمرواش به کار برد. باید دانست که وی هیچگاه به قلمرو مغولان دست اندازی نکرد.

پس از آن که هلاکو کارهای دولت را در ایران به دست گرفت، اتابک (ابوبکر) پسر خود سعد را برای بزرگداشت ایلخان به دربار وی فرستاد و بدین ترتیب توانست از آن سامان نگهداری کند، ولی پیش از این که سعد از دربار ایلخان بازگردد، ابوبکر در جمادی نخست ۶۵۸ برابر با ۱۲۸۰ میلادی در گذشت. (همان، صص، ۱۴۵ الی ۱۴۸)

سعد از هلاکوخان لقب مغولی «قتلغ خان» گرفت، این بهایی بود ارزان برای نجات مرکز حیات فرهنگی کشور ایران آن هم در روزگاری که کم مانده بود آنهمه سوابق فرهنگی دیرین این کشور و هرآنچه بدان وابسته بود به کلی در هم پیچیده شود.

هلاکوخان فرمانروایی بود که به دانش دل بسته بود و این انگیزه باعث شد که دانشمندان تا اندازه ای در آرامش زندگی کنند. همچنین، سختگیریهای بی گذشت او سبب شده بود تا در سراسر ایالتها زیر حاکمیتش امنیت کامل حاکم باشد، گذشته از آن با شوقی تمام، جماعت شاعران و هنرمندان و فقیهان را حمایت می کرد.

هلاکو خان در سال ۶۶۳ با بیماری صرع جان سپرد و پسر بزرگش ابا آقا به حکومت رسید. (همان، ص ۷۲)

ابا آقا دارای زنی مسیحی بود و با فرمانروایان غربی ارتباط داشت و می توان اثر و نفوذ هنر مسیحی را در دربار مغول سالها پس از او مشاهده نمود.

پس از ابا آقا، تکودار برادر ابا آقا و هفتمین پسر هلاکو، به پادشاهی رسید. (همان، ص ۸۲)
با مرگ اتابک سعد، این فرمانروای فرزانه خورشید تابان پادشاه سلغریان در فارس رو به زوال رفت. از آن پس جنگهایی فراوان روی داد و سرانجام این سامان به سال ۶۸۳ هجری برابر با ۱۳۰۵ میلادی یکراست زیر نفوذ مغولان درآمد.

سعد دوم در دربار هلاکو از مرگ پدر باخبر شد، ولی پیش از آنکه به میهنش بازگردد، خود او نیز چشم از دنیا فرو بست. عموی جوان او، محمد یکم را که لقب عضدالدوله داشت، به پادشاهی برگزیدند و نیابت شاهی را ترکان خاتون همسر ابوبکر و خواهر علاء الدوله یزد به عهده گرفت.

قدرت اقتصادی فارس به دست این زن و وزیرش نظام الدین ابوبکر رو به کاهش گذاشت، خزانه به باد رفت و زورگویی و خودکامگی رواج یافت. عضدالدوله پس از دو سال و هفت ماه در ذی قعدة ۶۶۰ برابر با ۱۲۸۲ میلادی یعنی هنگامی که هلاکو پادشاهی او را تأیید کرده بود، در گذشت. ترکان خاتون پس از رایزنی با بزرگان، محمد بن سامر (محمد دوم) را به فرانروایی برگزید. محمد جنگاوری دلاور بود، ولی هیچ گونه هوش سیاستمداری نداشت، برادر وی سلجوق، که تا این هنگام در دژی نزدیک استخر زندانی بود به جانشینی وی برگزیده شد. او با ترکان خاتون ازدواج کرد و به امیرانی که او را رنجانده بودند، مهر و محبتی بسیار نمود، ولی پس از مدتی آنان را از خود رنجانید و خشم همسرش را برانگیخت. امیران به کارگزاران مغول در شیراز پناه جستند و به آنان گفتند که سلجوقیان نقشه ای را علیه آنان در سر می پروراندند. آنها به جای این که در اندیشه پایداری باشند، گریختند و سلجوق آنها را دنبال کرد و اغل بک، یکی از کارگزاران مغول را کشت. ایلخان از این کار خشمگین شد و محمد دوم برادر سلجوق را که در آن هنگام در اردوی او بود به قتل رساند.

هلاکو برای برقراری آرامش، سپاهی به فرماندهی التاجو و تیمور به شیراز فرستاد. مغولان در حین پیشروی از اصفهان، کرمان و یزد، سلجوق را به فرانبری فراخواندند و به وی نوید دادند که در این صورت مورد بخشش قرار خواهد گرفت، اتابک فرمانبرداری نکرد، ولی به زودی ناگزیر شد دست از شیراز بردارد و التاجو درخواست مردم شیراز را پذیرفت و شهر از ویرانی در امان ماند. سلجوق پس از آنکه یکی از شحنة های مغول را کشت، از راه خورشیف به کازرون گریخت و در آنجا پس از پایداری دلاورانه، او را در مسجدی دستگیر کردند و کشتند. سلجوق بیش از هفت ماه پادشاهی نکرد و یکی از خدمتگزاران درستکار او توانست به مصر فرار نماید، ولی دیگر همکارانش را کشتند.

قیام سلجوق، سرنوشت فارس را دگرگون کرد و این سامان را از زیر چیرگی مستقیم مغولان در آورد. باید دانست این دگرگونی بلافاصله صورت نگرفت. مغولان با موافقت ترکان خاتون و امیران ترکمن سررشته کارها را در ابتدا به آبش، دختر سعد دوم که به غیر سلغم، تنها عضو زنده خانواده شاهی بود، سپردند به نام وی سکه زدند و خطبه خواندند، ولی چون آبش هنوز کودکی خردسال بود در حقیقت خود مغولان در فارس فرمان می رانندند.

مغولان برای آنکه بتوانند پس از مرگ آبش، فارس را جزو قلمرو خود کنند، در سال ۱۲۷۲ میلادی او را به ازدواج منکو تیمور، برادر اباقا درآوردند. قرار بود که او را سال ۶۸۳ هجری برابر با ۱۳۰۵ میلادی در اداره کارهای فارس سهیم کنند که در شیراز شورش بر پا شد. چون مغولان او را

نیز در این شورش گناهکار می دانستند، دستش را از کارهای دولت کوتاه کردند، آتش دستگیر شده و در ۲۲ سالگی به سال ۶۸۵ هجری برابر با ۱۳۰۷ میلادی در زندان در گذشت.

با برکناری آتش، فرمانروایی سلغریان در فارس به پایان رسید و آن سامان زیر حکومت و نفوذ باسقاقان مغول قرار گرفت، ولی این وضع دوامی نیاورد. ملک فاضل جمال الدین شرف الدین بن محمدشاه اینجو که همچون پدرش محمد شاه از سوی مغولان به فارس فرستاده شده بود در سال ۷۲۵ هجری برابر با ۱۳۴۷ میلادی دعوی آزادی کرد و پرچم آزادی خواهی برافراشت. در آغاز پیرحسین پسر چوپان به عنوان حاکم نزد اینجو بود، ولی اینجو او را از خود راند. پس از آن ابوسعید مسلم، ایناق مسافر را به عنوان والی به جای پیرحسین فرستاد، ولی چون با امیران خود ناسازگاری داشت نتوانست در شیراز کاری از پیش ببرد. اینجو کمی پس از مرگ ابوسعید توانست بر سراسر فارس و بخشی از اصفهان چیره شود و نفوذ یابد و با مظفرالدین شاه بن محمدشاه بن مظفر، فرمانروای یزد که در یکی از دژها بازداشت شده بود، سازش کند. بدین ترتیب قلمرو مظفر زیر فرمان اینجو درآمد ولی در ۱۵ رجب ۷۳۶ هجری برابر با ۱۳۵۸ میلادی اینجو را به دستور ارپه خان کشتند ولی این قتل در رابطه فارس با مغولان اثری نکرد اعضای خاندان اینجو از آن پس نیز در فارس فرمان راندند و بعدها نیز که حسن کوچک، برادر خود ملک اشرف را به سال ۷۴۱ هجری برابر با ۱۳۶۳ میلادی به فارس فرستاد، نتوانستند نیرویی در آن کرانه به دست آورند. گزارشی در دست نیست که اشرف در فارس چه کارهایی کرده است. به هر حال فارس توانست آزادی خود را نگه دارد.

لازم به ذکر است که تکودار پادشاه ایلخانی برای رسیدن به بعضی اهداف سیاسی به اسلام گروید و نام احمد را برای خود برگزید؛ حتی بیفش و درایت آباقا هم نتوانست مانع از آن شود که تکودار شاهزاده جاه طلب جغتائی در سال ۱۲۷۹ و ۶۷۸ با حمله ای برق آسا خطه فارس را به ویرانی کشد. چهارمین ایلخان ارغون خان مردی یهودی کیش به نام سعیدالدوله نامی را به وزارت خود برگماشت که هر آنچه کوب اقبالش بالاتر می رفت گستاخی و دشمنی و بی پروائیش با دین اسلام فزونتر می شد تا اینکه نه تنها ارغون خان را می انگیخت تا تمام مسلمانان را از مقام های عالی و کشوری براندازد بلکه نیز کوشید تا مگر دین مبین اسلام را بکلی ریشه کن سازد. بحث سعیدالدوله به اوج رفعت برآمده بود و نقشه هایش می رفت تا نتیجه دلخواه دهد. ارغونخان در تبریز دچار بیماری خطرناکی شد و وی نیز به همراه مرگ ایلخان دچار محنت فراوان شد. (همان، صص

۸۹ الی ۹۱)